

УДК 811.111:42

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307–4604.2023.2\(51\).296830](https://doi.org/10.18524/2307–4604.2023.2(51).296830)

ВИБАЧЕННЯ В БРИТАНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Серебрякова В. В.

кандидат філологічних наук

Одеський національний морський університет

ORCID 0000–0002–2852–9358

Представлене дослідження присвячено вивченню лінгвальних формул із семантикою вибачення. Воно показує, що найуживанішими формулами вибачення є такі: (I'm) sorry, Excuse me, (I beg your) Pardon, різні вирази з Apology. Найчастіше вибачення реалізується за допомогою формули (I'm) sorry, яка зафіксована у 90 % випадків. Ця формула слугує для вираження щирого та рутинного (або ритуального) вибачення, що визначається ступенем каяття мовця за спричинену слухачеві шкоду. Семантична спустошеність цієї формули компенсується прислівниками (so, very, terribly, really, eternally) та повторами, що утворюють градацію. Вибачення також реалізується за допомогою виразів з apology, для експлікації як щирого вибачення, так і формального, уникаючи неоднозначності. Форма Forgive me не є типовою в британській лінгвокультурі для вираження вибачення. Вона вживається як засіб посилення досліджуваної мовленнєвої події. Її прагматична функція — інтенсифікація іллокутивної сили вибачення та, як результат, переконання слухача в щирості намірів мовця. Лінгвальні формули Excuse me та (I beg your) Pardon насправді не слугують для вираження власне вибачення. Excuse me (3 %) вживається для привернення уваги слухача при зверненні до нього. Вона також допомагає звернути увагу слухача на негативну дію, що відображається у певному інтонаційному оформленні вираза. Її прагматична функція — контактвстановлююча. Перепитування виражається за допомогою (I beg your) Pardon, вживання якої зафіксоване в 3 % досліджуваних випадках. Отже, проаналізовані лінгвальні формули із семантикою вибачення не лише слугують для безпосереднього висловлювання вибачення, але й складають невеликий діапазон ситуацій, що потребують їх вживання в британській лінгвокультурі. В залежності від контексту функціонування ці формули втрачають компонент значення вибачення, проте є інструментом здійснення обмеженої кількості мовленнєвих дій.

Ключові слова: вибачення, іллокутивна сила, комунікація, лінгвокультура, мовленнєвий акт.

APOLOGY IN BRITISH LINGUAL CULTURE

Serebriakova V. V.

Candidate of Philological Sciences,
Odesa National Maritime University

The present article is devoted to the study of linguistic formulae with the semantics of apology. It shows that the most widely used apology formulae are as follow: (I'm) sorry, Excuse me, (I beg your) Pardon, various utterances with Apology. Most often, Apology is realized by the formula (I'm) sorry, which is observed in 90 % of cases studied. This formula serves to express both sincere and routine (or ritual) apology, which is determined by the degree of the speaker's repentance for the harm caused to the listener. The low semantic value of this formula is compensated by adverbs (so, very, terribly, really, eternally) and repetitions that form gradation. Apology is also realised by means of different utterances with apology, to express both sincere and formal apology, thus, avoiding ambiguity. The form Forgive me is not typical for expressing apology in British linguistic culture. It is used as a means of intensifying the studied speech act. Its pragmatic function is to strengthen the illocutionary force of apology and, as a result, convince the listener of the sincerity of speaker's intentions. Linguistic formulae Excuse me and (I beg your) Pardon do not actually serve to express the apology itself. Excuse me (3 %) is used to attract the listener's attention. It also helps draw the listener's attention to the negative action which is usually accompanied with a certain intonation image. Its pragmatic function is to establish contact. Repeated inquiries are expressed with (I beg your) Pardon, the use of which is fixed in 3 % of the studied cases. Therefore, the analyzed linguistic formulae with apology semantics serve not only to express apology directly, but they also make up a small range of situations that require their use in British linguistic culture. Depending on the context of their functioning, these formulae lose the meaning of apology, however, they are used as a tool for performing a limited number of speech acts.

Key words: *apology, communication, illocutionary force, linguistic culture, speech act.*

Вступ. Вибачення вважається невід'ємною частиною природної комунікації у багатьох соціокультурних спільнотах. Воно виконує важливу соціальну функцію — забезпечує баланс та гармонію у міжособистісних відносинах учасників комунікативної взаємодії. Саме тому вибачення активно вивчається в межах мовознавства. Сьогодні широке коло питань, пов'язаних з особливостями висловлювання у різних мовах, знайшло відображення у працях зарубіжних та вітчизняних лінгвістів. Зазвичай, більшість робіт присвячена аналізу вживання формул вибачення, які розглядаються як засіб реалізації прощення (Coulmas, 1981; Edmonson, 1981; Olshtain, Cohen 1985; Blum-Kulka, House 1989; Holmes, 1990; Tannen, 1998; Lakoff, 2001;

Trosborg, 1987). Досі залишається не вивченою низка проблем, що пов'язана з особливостями функціонування формул вибачення у мовленні. Традиційно досліджуються ізольовані форми вибачення та їхня лінгвальна оболонка, при цьому ігноруються культурно обумовлені інтерактивні параметри і, як наслідок, реальне комунікативне значення вживаних формул губиться під час інтеракції. Формульні кліше із семантикою вибачення широко вживаються в британській культурі для вираження співчуття, жалю, жаління тощо. Відсутність робіт, присвячених комплексному аналізу вибачення, функціонуванню формул вибачення за різних умов спілкування та їх вживанню як засобів реалізації цілого ряду різних мовних процесів, зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Метою представлено дослідження є вивчення особливостей вживання формул вибачення в британській лінгвокультурі. З поставленої мети витікають такі завдання:

- охарактеризувати мовленнєвий акт вибачення та параметри його реалізації;
- проаналізувати формулу вибачення (I'm) sorry;
- описати прагматичні функції виразів Excuse me та (I beg your Pardon);
- окреслити особливості вживання формул з apology;
- встановити випадки вживання формули Forgive me.

Об'єктом дослідження обрано мовленнєвий акт вибачення, предметом — його лінгвальні формули вираження та прагматичні характеристики.

Матеріалом дослідження слугують мовленнєві епізоди з формулами із семантикою вибачення, відібрані методом суцільної вибірки із сучасних англомовних творів.

Методи дослідження. Для здійснення представлено дослідження використано методи синтезу та узагальнення з метою обґрунтування теоретичних основ роботи; метод лінгвокультурологічного аналізу, який дозволив встановити засоби актуалізації вибачення в британській лінгвокультурі.

Результати та обговорення. В таксономіях мовленнєвих актів вибачення уналежнюється до експресивних мовленнєвих актів, головна функція яких полягає у відновленні соціального балансу та гармонії між комунікантами (Edmonson, 1981: 280; Leech, 1983: 125). Відповідно до теорії П. Браун та Ст. Левінсона, вибачення належить до не-

гативної ввічливості, адже воно слугує проявом поваги до партнера з комунікації (Brown, Levinson, 1981: 62). Таким чином, мовленнєвий акт вибачення пов'язано із дотриманням дистанції. Одночасно вибачення розглядається як тактика стратегій, спрямованих на зближення, адже його прагматичне значення — прояв доброзичливості та уваги до комуніканта.

Основні параметри успішної реалізації вибачення є:

- *умова пропозиціонального змісту*: мовець визнає нанесення певної шкоди, реальної або потенційної, а також повністю усвідомлює тяжкість своєї провини;

- *попередня умова* передбачає три складові: 1) подія, що сталася, вважається недоречною, неправильною чи помилковою; 2) мовець спричиняє адресату шкоду, яка може бути як моральною, так і матеріальною; 3) мовець впевнений, що адресат очікує від нього здійснення акту вибачення, інакше в найближчому майбутньому ймовірно є поява неприємних для нього наслідків;

- *умова щирості*: спричинена мовцем шкода «провокує» виникнення в нього певного психологічного дискомфорту; він відчуває каяття за те, що відбулося, та бажання змінити оцінку його дій, що склалася у адресата вибачення;

- *істотна умова*: вибачення є засобом відновлення порушеної операції та досягнення комунікативної гармонії, що склалася до негативної події (Ківенко, 2022: 88).

Наведені параметри та умови успішної реалізації вибачення дозволяють дійти висновку, що сутність вибачення полягає у тому, що за допомогою певних слів за певних обставин мовець одночасно приймає на себе відповідальність за шкоду, завдану адресатові, виражає жаль з цього приводу й, пропонуючи адресатові прийняти вибачення як компенсацію завданої шкоди, просить його зберегти існуючий баланс у відносинах (Ківенко, 2022: 89).

Численні дослідження свідчать про те, що, вимовляючи вибачення, представники різних культур далеко не завжди поводять себе однаково, тому досліджуваний мовленнєвий акт має ряд специфічних особливостей (Owen, 1983; Trosborg, 1987; Olshtein, 1989; Holmes, 1990; Lipson, 1994).

Зазвичай мовленнєвий акт вибачення реалізується такими формулами: (*I'm*) *sorry*, *Excuse me*, (*I beg your*) *Pardon*, *I owe you an apology*, *Accept my apologies*, *I do apologize* тощо. Вживання наведених формул

вибачення, ступінь їхньої експресивності та семантичного наповнення зумовлено екстралінгвальними чинниками.

Проаналізуємо найуживаніші лінгвальні формули вибачення.

Аналіз фактичного матеріалу показує, що вираз (*I'm*) *sorry* є найбільш уживаним серед інших засобів вираження вибачення. Кількісно він складає 90 % досліджуваного матеріалу, що ненабагато перевищує результати дослідження К. Аймер (Aijmer, 1996: 86). Відповідно до спостережень дослідниці, (*I'm*) *sorry* зафіксовано майже у 82 % випадків. Вираз (*I'm*) *sorry* орієнтовано на мовця й виражає його жаль та смуток відносно події, що трапилася, та її наслідків. Семантичне наповнення цієї фрази може бути різним. Повна не еліптована формула *I am sorry* вживається для вираження широкого вибачення, очікуваний перлокутивний ефект якого — отримати прощення від слухача. Скорочене *Sorry* є формалізованою ритуальною формулою, яка не несе значення власне вибачення, а вживається автоматично як прояв поваги до слухача. Семантична спустошеність та частотність використання цього виразу призводить до того, що його вживання здається недоречним та викликає здивування. Через це вважається, що британці вибачаються частіше за представників інших націй як за реальні, так і за уявні події / прояв неповаги до партнера з комунікації (Hobday, Norbury, 1999: 81).

М. Оуен розрізняє щире вибачення (*heartfelt apologies*) та «рутинне» вибачення (*routine apologies*) (Owen, 1983: 119). Останнє в термінології Б. Фрейзера має назву «ритуальне» вибачення (Fraser, 1981: 266). Саме рутинне / ритуальне вибачення, незважаючи на семантичну наповненість висловлювань його реалізації, спостерігається в стандартних ситуаціях, коли мовець не стільки вибачається, скільки виражає свій жаль та смуток через дрібницю, задовольняючи тим самим очікування адресата.

Через це формула (*I'm*) *sorry* вважається семантично спустошеною, і тому адресант може вживати різні лінгвальні засоби посилення цього виразу, щоб переконати слухача в справжності своїх намірів (висловити щире вибачення) та викликати в нього відповідну реакцію (розуміння та прощення). За нашими спостереженнями, засобами інтенсифікації слугують прислівники *so*, *very*, *awfully*, *eternally*, *really*:

I'm so / awfully / terrible / eternally sorry.

Окрім прислівників адресант вибачення може вдаватися до повторів, утворюючи градацію:

I'm sorry. I'm really sorry.

На відміну від (*I'm sorry*), формула *Excuse me*, що за чисельність посідає друге місце (3 %), є імперативною та спрямована на адресата вибачення, «провокуючи» його змінити своє ставлення до ситуації. Незважаючи на лінгвальну оболонку цього виразу, його семантичне наповнення не експлікує вибачення. Прагматична функція *Excuse me* — привернути увагу слухача при зверненні, наприклад, коли мовець питає, як дістатися кудись. Також формула *Excuse me* вживається, щоб звернути увагу слухача на певну негативну дію, наприклад: вчитель може таким чином звернути увагу на погану поведінку учнів, пасажир може окреслити свій простір, коли хтось порушує його, тощо. В таких випадках *Excuse me* має певне інтонаційне оформлення, що експлікує незадоволення мовця, при цьому кожне слово виразу наголошується.

Ще рідше за вище проаналізовані формули зустрічається (*I beg your*) *Pardon*, як правило, в еліптованій формі *Pardon* (3 %). Ця формула має конвенціональний характер та вживається при перепитуванні (Owen, 1983: 70). Яскравим прикладом є діалог Аліси з Королем з відомого твору англійського письменника Л. Керрола «Пригоди Аліси у Дивокраї»:

"I beg your pardon?" said Alice.

"It is not respectable to beg," said the King.

"I only meant that I didn't understand", said Alice (Carroll, 2004 : 101).

Формули з *apology* також не відрізняються від попередніх високою частотністю вживання (3 %). Цей факт свідчить про тенденцію уникання перформативних дієслів. Так само як і формула (*I'm sorry*), формули з *apology* мають місце, коли адресант дійсно щиро вибачається з метою отримати прощення від адресата та відновити гармонійний перебіг комунікації з ним. Одночасно формули з *apology* вживаються з метою підкреслити формальність відносин, уникнути неоднозначності, тобто чітко виразити вибачення (Owen, 1983: 63). Як правило, це випадки публічних вибачень — за затримку поїзду або рейчу, проведення будівельних робіт, зміни в графіку роботи устави, тощо. Формула *I apologize* є стандартизованим кліше при формальній розмові по телефону.

Формула *Forgive me* є найменш вживаною й складає лише 1 % досліджуваного матеріалу. Як правило, вона використовується як посилення (*I'm sorry*). Тобто цей вираз не є типовим у британській лінгво-

культури для вираження вибачення, а лише посилює іллокутивну силу цієї мовленнєвої події.

Висновки. Проведене дослідження показує, що найуживанішими формулами вибачення є: (*I'm*) *sorry*, *Excuse me*, (*I beg your*) *Pardon*, різні вирази з *Apology*.

Найчастіше вибачення реалізується за допомогою (*I'm*) *sorry* (90 %). Ця формула слугує для реалізації як щирого, так і рутинного (або ритуального) вибачення, що, перш за все, зумовлено ступенем каяття мовця за спричинену слухачеві шкоду. Семантична спустошеність цієї формули сприяє вживанню ряду прислівників (*so*, *very*, *terribly*, *really*, *eternally*) та різних синтаксичних стилістичних засобів (повтор та градація).

Семантика вибачення також реалізується у виразах з *apology*, для експлікації як щирого вибачення, так і формального, уникаючи неоднозначності.

Форма *Forgive me* не є типовою в британській лінгвокультурі для вираження вибачення. Вона вживається як засіб посилення досліджуваної мовленнєвої події. Її прагматична функція — інтенсифікація іллокутивної сили вибачення та, як результат, переконання слухача в широті намірів мовця.

Лінгвальні формули із семантикою вибачення — *Excuse me* та (*I beg your*) *Pardon* — насправді не слугують для вираження власне вибачення. Формула *Excuse me* (3 %) вживається для того, щоб привернути увагу слухача при зверненні або ж звернути його увагу на якусь негативну дію, що відображається у певному інтонаційному оформленні вираза. Її прагматична функція — контактовстановлююча.

Перепитування виражається за допомогою конвенційної формули (*I beg your*) *Pardon*, вживання якої зафіксоване в 3 % досліджуваних випадках.

Отже, проаналізовані лінгвальні формули із семантикою вибачення не лише слугують для безпосереднього висловлювання вибачення, але й складають невеликий діапазон ситуацій, що потребують їх вживання в британській лінгвокультурі.

В залежності від контексту функціонування ці формули втрачають компонент значення вибачення, проте є інструментом здійснення обмеженої кількості мовленнєвих дій.

Спостереження про особливості вживання конвенціоналізованих формул із семантикою вибачення у британській лінгвокультурі

наочно демонструють, що: носії британської лінгвокультури чітко ідентифікують комунікативну ситуацію та використовують необхідні лінгвальні засоби для реалізації своєї комунікативної інтенції. На прикладі простих лінгвальних формул видно, наскільки соціально та культурно детермінованим є використання форм із семантикою вибачення та наскільки варіативним є їх вживання. Проведене дослідження доказує, що кожна з аналізованих формул у британській лінгвокультурі має чітку спеціалізацію та власну сферу вживання.

Перспективно нашого дослідження вбачаємо детальне вивчення контекстів вживання лінгвальних формул із семантикою вибачення для реалізації інших мовленнєвих актів.

Список літератури

- Ківенко І. О. Умови успішності реалізації мовленнєвого акту вибачення. *Львівський філологічний часопис*. 2022. Вип. 12. С. 87–91.
- Aijmer K. *Conversational Routines in English: Convention and Creativity*. London : Longman, 1996. 251 p.
- Blum-Kulka S., House J. Cross-cultural and situational variation in requestive behavior in five languages. *Cross-cultural pragmatics* / Eds. S. Blum-Kulka, J. House, G. Kasper. Norwood, NJ : Ablex, 1989. P. 123–154.
- Brown P., Levinson S. Universals in language usage: Politeness phenomena. *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction* / Ed. E. Goody. Cambridge : Cambridge University Press, 1978. P. 56–311.
- Carroll L. Through the looking glass. URL: <https://www.fulltextarchive.com/book/through-the-looking-glass/> (дата звернення: 12.11.2023).
- Cohen A. D., Olshtain E. Comparing apologies across languages. *Scientific and humanistic dimensions of language*. Philadelphia : John Benjamins, 1985. P. 175–184.
- Coulmas F. 'Poison to your soul': Thanks and apologies contrastively viewed. *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. The Hague ; New York : Mouton, 1981. P. 69–91.
- Edmonson W. J. On saying you're sorry. *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. The Hague ; New York : Mouton, 1987. P. 273–289.
- Fraser B. On Apologizing. *Conversational Routine: Explorations in standardized communication situations and prepatterned speech*. The Hague : Mouton, 1981. P. 259–273.
- Holmes J. Apologies in New Zealand English. *Language in Society*. Cambridge ; New York, NY : Cambridge University Press, 1990. Vol. 19, no. 2. P. 155–199.
- Lakoff R. T. Nine ways of looking at apologies : the necessity for interdisciplinary theory and method in discourse analysis. *The Handbook of Discourse Analysis* / Eds. D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton. Oxford : Blackwell, 2001. P. 199–214.
- Leech G. N. *Principles of Pragmatics*. London ; New York : Longman, 1983. 250 p.

- Lipson M. Apologizing in Italian and English. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*. 1994. Vol. 32, no. 1. P. 19–39.
- Owen M. Apologies and Remedial Interchanges: A Study of Language Use in Social Interaction. Berlin : Mouton, 1983. 192 p.
- Tannen D. Apologies: What It Means to Say 'Sorry'. *The Washington Post*. 1998. 23 August. URL: <http://www.georgetown.edu/faculty/tannend/post082398.htm> (дата звернення: 17.05.2023).
- Trosborg A. Apology strategies in natives/non-natives. *Journal of Pragmatics : An Interdisciplinary-Journal of Language Studies*. Amsterdam : Elsevier, 1987. Vol. 11. P. 147–167.

References

- Kivenko, I. O. (2022). Umovy uspishnosti realizatsii movlennievoho aktu vybachennia [Felicity conditions of apology speech act realization]. *Lvivskiy filolohichnyi chasopys*, 12, 87–91 [in Ukrainian].
- Aijmer, K. (1996). Conversational Routines in English: Convention and Creativity. London, 251.
- Blum-Kulka, S., House, J. (1989). Cross-cultural and situational variation in requestive behavior in five languages. *Cross-cultural pragmatics*, 123–154.
- Brown, P., Levinson, S. (1987). *Politeness : Universals in Language Usage*. Cambridge, 345.
- Carroll, L. Through the looking glass. URL : <https://www.fulltextarchive.com/book/through-the-looking-glass/> (access date: 12.11.2023).
- Cohen, A. D., Olshtain, E. (1985). Comparing apologies across languages. *Scientific and humanistic dimensions of language*, 175–184.
- Coulmas, F. (1981). 'Poison to your soul' : Thanks and apologies contrastively viewed. *Conversational Routine : Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*, 69–91.
- Edmonson, W. J. (1987). On saying you're sorry. *Conversational Routine : Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*, 273–289.
- Fraser, B. (1981). On Apologizing. *Conversational Routine : Explorations in standardized communication situations and prepatterned speech*, 259–273.
- Holmes, J. (1990). Apologies in New Zealand English. *Language in Society*. Cambridge, 19, 155–199.
- Lakoff, R. (2001). Nine ways of looking at apologies : the necessity for interdisciplinary theory and method in discourse analysis. *The Handbook of Discourse Analysis*, 199–214.
- Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*, 345.
- Lipson, M. (1994). Apologizing in Italian and English. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 32, 19–39.
- Owen, M. (1983). Apologies and Remedial Interchanges: A Study of Language Use in Social Interaction, 192.

Tannen, D. (1998). Apologies: What It Means to Say 'Sorry'. The Washington Post. URL : <http://www.georgetown.edu/faculty/tannend/post082398.htm> (access date : 17.05.2023).

Trosborg, A. (1987). Apology strategies in natives/non-natives. *Journal of Pragmatics : An Interdisciplinary-Journal of Language Studies*, 11, 147–167.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2023 року